

Piotr Świątkiewicz*, Paweł Zawilski**

Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 2008 roku we Wrzeczkach, stanowisko 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie

Abstract

Świątkiewicz P., Zawilski P. 2012. Results of archaeological research carried out in 2008 in Wrzeczkach, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. *Raport 2007-2008 (1)*. Warszawa, 237-253.

At the site 1 in Wrzeczkach (AZP 63-55/32), Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship, the southern edge of a presumably one-phase settlement of the Pomeranian culture was discovered. It has survived, among others, in the form of a cultural layer, two objects constituting supposed relics of ground-embedded structures and nine utility hollows and post holes. Particularly valuable is the discovery of a unique structure in settlements of the Pomeranian culture; the structure was characterised by internal stone constructions and was presumably located in an area separated with an enclosure. This structure contained a hearth within it and was probably a building used by the entire local community. An analysis of ceramic ware connected mainly with this object provided important information about connections with the Lusatian culture and the Pomeranian culture circle that partly mutated from it. The settlement in Wrzeczkach, site 1, constitutes a new element in the heretofore empty settlement landscape of the eastern basin of the Pilica river during the period of cultural transformation at the end of the Bronze Age and at the beginning of the Iron Age.

Słowa kluczowe: multicultural site, Pomeranian culture, settlement, dwelling objects

■ INFORMACJE WSTĘPNE (P. Świątkiewicz)

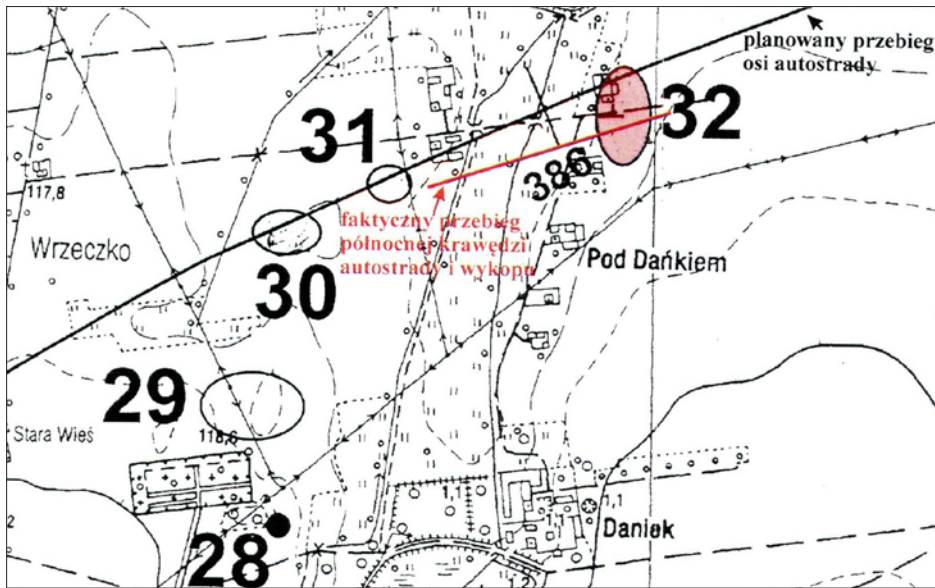
Stanowisko 1 we Wrzeczkach, gm. Łyszkowice, pow. łowicki, woj. łódzkie zlokalizowano na arkuszu AZP 63-55 i nadano mu numer 32 na obszarze (w ramach inwestycji miało numer 15). Położone jest ono na wschodniej terasie nadzalewowej górnego odcinka doliny Poboczniczy (Bobrówki), na wschód od zabudowań wsi i ogółem obejmuje powierzchnię około 100 arów (Ryc. 1). W trakcie badań rozpoznawczych, wyprzedzających budowę autostrady A-2, w północnej części stanowiska, założono sześć wykopów sondażowych¹. Odkryto w nich 65 fragmentów ceramiki, głównie kultury łuzyckiej, także przeworskiej (?) i średniowiecznej oraz cztery obiekty ziemne. W związku z powyższym obszar stanowiska wchodzący w kolizję z planowaną autostradą, o powierzchni około 60 arów, przeznaczono do ratowniczych badań wykopaliskowych. Jednak w międzyczasie wstępnie projektowany odcinek autostrady, na

którym przeprowadzono badania rozpoznawcze, został przesunięty o około 100 m na południe. W rezultacie badania wykopaliskowe objęły tylko południową część obszaru stanowiska.

Stanowisko położone jest w obrębie jednostki geomorfologicznej określonej jako Równina Łowicko-Błońska i ukształtowanej w strefie peryglacialnej stadiału Warty. Trzonem Równiny, w tym także interesującego nas obszaru, jest płaski poziom denudacyjny z glebami pyłowymi i czarnymi ziemiemi (Kondracki 1981, 318). Teren stanowiska był zajęty częściowo pod uprawę ziemi, częściowo ugorowany. Znaczną część jego powierzchni porastały sady. Odcinek stanowiska przeznaczony do badań położony był w strefie łąk zajmujących ugorowane pola i sadów zajmujących około 15% jego powierzchni, w jego centralnej części. Miąższość zalegającej tu próchnicy ornej z reguły wynosiła 30-40 cm. Jej podłoże stanowiły na całej powierzchni zbite,

* Muzeum Miasta Zgierza, ul. Gen. H. Dąbrowskiego 21, 95-100 Zgierz, e-mail: parkona@interia.pl

** „Archeograf”, ul. Chromowa 19, 91-527 Łódź, e-mail: archeograf@onet.pl

Ryc. 1. Wrzeczeko, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Położenie i zasięg stanowiska

Fig. 1. Wrzeczeko, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. Location and range of the site

gliniaste piaski. Gleba ta była w przeszłości częściowo uprawiana ciężkimi pługami sięgającymi lemieszem poniżej poziomu jej zalegania, co spowodowało zaburzenia w głębiej położonych strukturach.

Konsultantem badań wykopaliskowych był prof. dr hab. Tadeusz Poklewska-Koziół, koordynatorem doc. dr hab. Jerzy Maik, a pracami w terenie kierował autor części niniejszego tekstu, dr P. Świątkiewicz z Muzeum Miasta Zgierza. W skład ekspedycji wchodził ponadto Ł. Antosik, Z. Lorek i K. E. Natkański. Badania prowadzono od 9 września do 4 października oraz od 25 listopada do 4 grudnia 2008 roku. Rysunki zamieszczone w niniejszym sprawozdaniu wykonał R. Janiak i P. Zawilski.

Zbadano obszar o powierzchni 34,5 ara (Ryc. 2). Na całej zbadanej powierzchni uchwycono i zadokumentowano warstwę kulturową i 64 obiekty, z których pozyskano ogółem 349 fragmentów naczyń. W 18 obiektach odkrytych w północnej części wykopu wystąpił datujący materiał zabytkowy w postaci 309 fragmentów naczyń, dwóch zabytków krzemienianych oraz polepy i węgli drzewnych. Z warstwy kulturowej pozyskano 40 ułamków ceramiki, 2 bryłki polepy i jeden zabytek krzemieniany. Na południe od tej graniczącej z sadem strefy uchwycono jedynie nieliczne obiekty bez materiału datującego.

CHARAKTERYSTYKA I ANALIZA OBIEKTÓW NIERUCHOMYCH

(P. Świątkiewicz)

Na podstawie analizy materiału zabytkowego odkrytego w obiektach, wydzielono trzy następujące horyzonty chronologiczno-kulturowe: epoka kamienia, kultura pomorska, okres nowożytny.

ŚLAD OSADNICTWA Z EPOKI KAMIENIA?

Na epokę kamienia datowane są dwa obiekty tj. 25 oraz 63. Obiekt 25 to owalna jama o nieregularnym przekroju pionowym wypełniona gliniastym piaskiem z próchnicą i zawierająca fragment wióra z krzemienia czekoladowego (Ryc. 12:10). Obiekt 63 to jama o owalnym zarysie i niekawatym przekroju, której treść stanowił białawy, drobnoziarnisty piasek z domieszką próchnicy, a zawartość to odłupki z krzemienia czekoladowego, retuszowany stromo w części wierzchołkowej i użytkowo na krawędziach bocznych (Ryc. 12:9). Funkcja tych jam jest niepewna. Naszym zdaniem stanowią one naturalne przegłębienia terenu z przypadkowo naniesionymi artefaktami. Trzeci zabytek z krzemienia czekoladowego to łuska z krzemienia czekoladowego znaleziona w warstwie kulturowej (Ryc. 12:11).

Istnieje prawdopodobieństwo, że zabytki krzemienne stanowią część inwentarza związanego z osadą kultury pomorskiej. Podobną sytuację odnotowano na osadzie kultury grobów kłozowych w Warszawie-Zerzniu, stanowisko 10. Z warstwy kulturowej i obiektów pozyskano tam poza ceramiką fragment liściaka mazowszańskiego, dziesięć fragmentów wiórów, dwa odłupki i trzy łuski z krzemienia czekoladowego (Andrzejowska 1999-2001, 192, ryc. 18:1). Kwestia ta wymaga dalszych studiów na szerszym tle porównawczym krzemieniarstwa eneolitycznego.

OSADA KULTURY POMORSKIEJ

Najbardziej wyrazisty z uchwyconych w badanym rejonie horyzontów kulturowych tworzy osada kultury pomorskiej, egzemplifikowana przede wszystkim trzynastoma obiektami datowanymi materiałem zabytkowym. Na podstawie ich formy oraz rozmiarów w tej grupie

Ryc. 4. Wrzeczko, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Przekrój S-N obiektu 26

Fig. 4. Wrzeczko, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. The S-N section of the object 26

a w części północno-wschodniej tworzącym workowaty wkop o głębokości do 1 m wypełniony w górnej partii białawym, drobnoziarnistym piaskiem, a w dolnej piaszczystą próchnicą z organicznymi szczątkami (Ryc. 4). Treść zagłębienia to głównie średnio zbita próchnica z domieszką białawego, drobnoziarnistego piasku oraz liczne otoczaki tworzące m.in. wielowarstwowe bruki ułożone na dwóch poziomach oraz inne regularne skupiska kamieni. Dolny poziom bruku z południowo-wschodniej części wykopu tworzył rodzaj kamiennej ławy o wymiarach około 2 × 3 m. Jedno ze skupisk kamieni, położone w pobliżu spągu workowatej jamy, jest szczególnie interesujące. Stanowiło ono kamienny krąg o średnicy około 1 m, wewnątrz którego znajdował się duży fragment naczynia oraz przepalonego drewna. Niektóre z kamieni nosiły ślady oddziaływania wysokiej temperatury. Całość przypominała rzadko wykorzystywane palenisko (Ryc. 5). Również między kamieniami bruku wystąpiły względnie liczne (około 190) fragmenty naczyń i bryłki polepy.

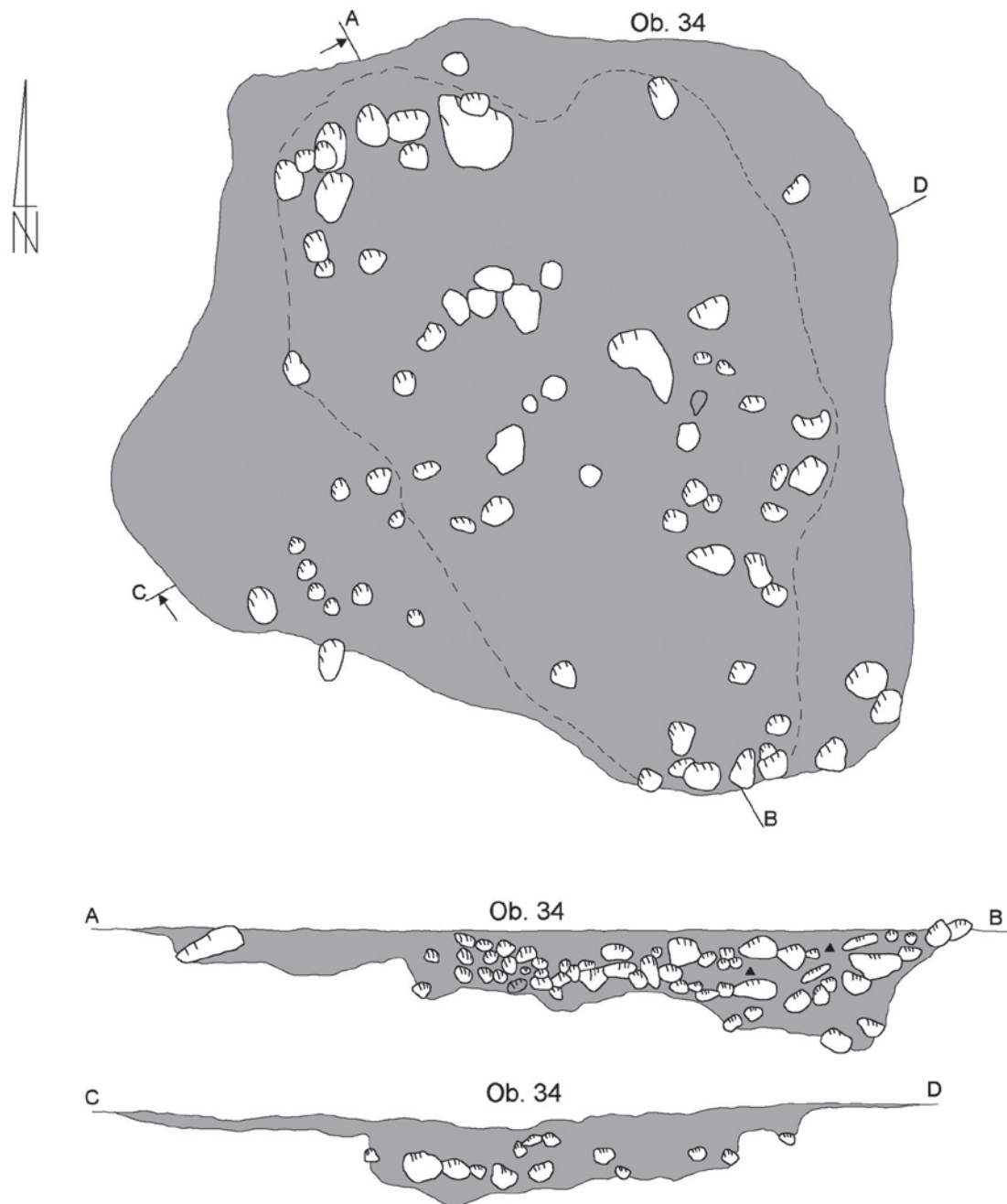
Pierwotny kształt tego obiektu to najprawdopodobniej ziemianka lub półziemianka o częściowo brukowanym podłożu, nieustalonej konstrukcji ścian, być może wzniesionych częściowo z kamieni lub wzmocnianych kamieniami. Brak przesłanek do odtworzenia konstrukcji jej ewentualnej części naziemnej. Najprawdopodobniej była to budowla mieszkalna, choć naszym zdaniem byłaby ona wykorzystywana w tym celu jedynie w niewielkim stopniu lub przez krótki okres. Istnieje też możliwość, że było to pomieszczenie magazynowe do przechowywania, np.

Ryc. 5. Wrzeczko, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Skupisko kamieni (palenisko?) w spągu obiektu 26

Fig. 5. Wrzeczko, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. An agglomeration of stones (hearth?) at the bottom of the object 26

żywności lub inne gospodarcze. Interesującym zjawiskiem zaobserwowanym na profilach tego obiektu jest obecność w nim dwóch warstw kamieni w układzie horyzontalnym. Zalegały one na poziomie 20 cm oraz 50 cm poniżej poziomu zarejestrowania zarysu obiektu (Ryc. 4). Wskazywałoby to na dwufazowość jego funkcjonowania.

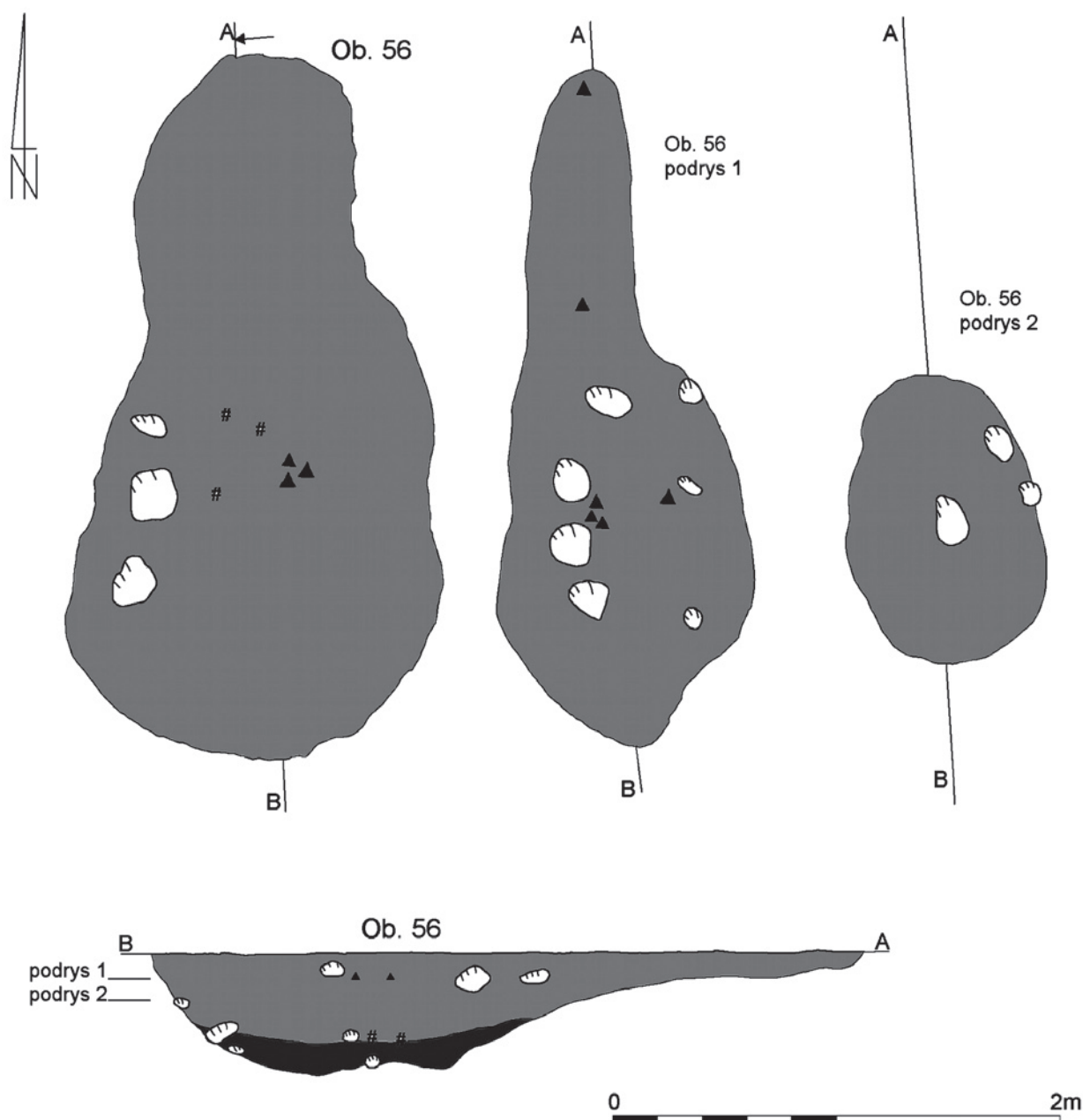

Ryc. 6. Wrzeczko, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie.
Obiekt 34 – plan płaski stropu i przekroje

Fig. 6. Wrzeczko, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie
voivodeship. The object 34 – a flat view of the ceiling and
sections

Podobny do wyżej opisanego, choć nieco mniejszy, jest obiekt 34 (Ryc. 6). Odznaczał się on zarysem owalnym o dłuższej osi zorientowanej północny zachód ku północy-południowy wschód ku południowi. Jego długość wynosiła 400 cm, szerokość 220 cm, a głębokość dochodziła do 60 cm. Cechował go profil asymetrycznie schodkowy. W jego wypełniku znajdowała się czarna, średnio zbita próchnica z drobnoziarnistym piaskiem i dużą ilością kamieni tworzących wielopoziomowe bruki oraz wystąpiło kilkanaście fragmentów ceramiki. Interpretacja jego pierwotnego kształtu i przeznaczenia

sprawia znaczną trudność. Z uwagi na jego częściowe zagłębienie w podłoże można przyjąć hipotezę, iż była to ziemianka o nieustalonej konstrukcji partii naziemnych. Założenie to komplikuje okoliczność wypełnienia jej w dużej części dość chaotycznie ułożonymi kamieniami. Można jedynie spekulować, że stanowiły one pierwotnie elementy zewnętrznych konstrukcji i osunęły się do jamy po jej opuszczeniu przez użytkowników. Podobnie trudno określić jej funkcje. Tezę, iż było to domostwo, wspiera fakt sąsiedowania z nim innych, mniejszych jam (obiekty 2, 3 i 5) o najprawdopodobniej gospodarczym charakterze z fragmentami ceramiki oraz zaleganie na nich i obok nich warstwy kulturowej (Ryc. 2). Trudno jednak przyjąć, że w użytkowanym domostwie znalazło

Ryc. 7. Wrzeczko, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie.
Obiekt 56 – plany płaskie i przekrój S-N

Fig. 7. Wrzeczko, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie
voivodeship. The object 56 – flat views and the S-N section

się zaledwie kilka fragmentów naczyń. Być może pomieszczenie to było wykorzystywane okazjonalnie.

Obiekt 56 cechowały inne właściwości (Ryc. 7). Była to na poziomie identyfikacji nieregularnie owalna („gruszkowata”) jama o trapezowym przekroju pionowym. Jej długość wynosiła 310 m, największa szerokość 170 cm, głębokość do 60 cm, dłuższą osią zorientowana była na kierunku północ-południe. Wypełniona była gliniastym, białym, drobnoziarnistym piaskiem z dużą domieszką zbitej, czarnej próchnicy i zawierała 70 fragmentów naczyń i bryłkę polepy. W zachodniej części obiektu znajdowało się skupisko kamieni (Ryc. 7). Najprawdopodobniej była to jama zasobowa.

Poza wspomnianymi wyżej jamami 2, 3 i 5 na obszarze stanowiska odkryto inne tego typu obiekty (6, 7, 9, 10, 23, 40, 50) wypełnione próchnicą z drobnoziarnistym, białym piaskiem i zawierające ceramikę kultury pomorskiej. Charakteryzowały się owalnym zarysem stropu oraz nieckowatym, miseczkowatym (obiekty 5, 6), trójkątnym (obiekty 9, 10) i rzadziej nieregularnym przekrojem (obiekt 40). W obiektach 9 i 10 znajdowały się w stropie i ściankach bocznych kamienie, a zawartość stanowiły, poza ceramiką, węgle drzewne, a w obiekcie 9 także polepa. W obiekcie 23 o wymiarach 100 × 130 cm znajdowało się około 20 mocno rozdrobnionych fragmentów naczyń. Ceramikę kultury pomorskiej znaleziono także w obiekcie 50, wyznaczającym południowy skraj osady. Była to owalna jama o wymiarach 60 × 80 cm, z dużą zawartością próchnicy i o strukturze zaburzonej nowożytnym wtrętem z fragmentem cegły. Tego

rodzaju obiekty interpretuje się zwykle jako jamy śmietniskowe². Pozostałe zabytki nieruchome to jamy osadnicze o nieokreślonej bliżej funkcji.

Wzdłuż północnej krawędzi zachodniej części wykopu zalegała pod humusem na powierzchni około 2,5 ara warstwa gliniastej, ciemnoszarej, mocno zbitej próchnicy o miąższości przeważnie 2-10 cm, miejscami (ary A/10b-B/01a) osiągającej 14-20 cm. Pokrywała ona m.in. stropy obiektów 1-5, 34, 39-41 (Ryc. 2). Nawarstwienie to określono jako I warstwę kulturową. Pozyskano z niej 19 fragmentów ceramiki kultury pomorskiej, polepę, kilkanaście fragmentów naczyń nowożytnych oraz zabytek krzemienisty. Warstwa ta z pewnością rozciągała się poza północną krawędź eksplorowanego wykopu. Mimo zróżnicowanej chronologii występującego w niej materiału zabytkowego sądzimy, że jej genezę wiązać należy przede wszystkim z funkcjonowaniem osady kultury pomorskiej. Nawarstwienie to zostało wtórnie nasycone, np. w trakcie orki, późniejszymi artefaktami.

Wśród obiektów bez materiału zabytkowego wyróżnić można kilka hipotetycznie związanych z osadą kultury pomorskiej. Dwa z nich charakteryzują się strukturą podobną do resztek domniemanych budowli, czyli wypełniskami zawierającymi drobnoziarnisty, białawy piasek z domieszką gliny, próchnicy i znaczną ilością kamieni. Pierwszy z nich to obiekt 43 o wymiarach 196 × 150 cm i głębokości 10 cm. Najprawdopodobniej zarejestrowano tylko jego najniższą, zachowaną partię. Analogiczna budowa cechuje obiekt 39 o owalnym zarysie, wymiarach 90 × 140 cm, głębokości 20 cm i płaskim spągu. Natomiast obiekt 51 o trójkątnym zarysie, wymiarach 180 × 226 cm charakteryzuje się przekrojem uderzająco podobnym do sąsiadującego z nim obiektu 56 interpretowanego jako jama zasobowa. W jego wypełnisku znajdowało się przewarstwienie o dużej zawartości próchnicy.

Specyficznym rodzajem obiektów są dołki posłupowe (obiekty: 11, 16, 20-22, 32, 46, 60-62) charakteryzujące się przeważnie owalnym zarysem i trójkątnym (obekt 62) lub klinowym przekrojem (obekt 61). Ich długość wahała się od 12 do 48 cm, szerokość 10 do 34 cm, głębokość od 18 do 40 cm. Tworzyły dwa zespoły, które hipotetycznie można uznać za relikty ogrodzenia obiektu 26, albowiem położone są zbyt daleko od jego skraju, aby uznać je za ślady powiązanych z nim konstrukcji. Jeden zespół stanowiły dołki 16, 19, 20, 21, 22 otaczające od południowego-zachodu obiekt 26. W skład drugiego zespołu wchodziłyby obiekty 60, 61, 62, które wyznaczały domniemane ogrodzenie tego obiektu od strony wschodniej (Ryc. 2).

Do obiektów prawdopodobnie związanych z tą fazą zasiedlenia terenu włączylibyśmy również jamy zawierające poza piaszczysto-próchniczną treścią także węgle drzewne. Najczęściej były to obiekty w zarysie owalne, rzadziej koliste czy trójkątne. Długość ich wahała się od 140 do 46 cm, szerokość wynosiła od 64 do 22 cm. Z reguły odznaczały się profilem nieckowatym, rzadziej schodkowym asymetrycznym. Są to obiekty: 1-4, 8-22, 24, 27-29, 31, 52-55, 59. Wszystkie położone były w pasie o szerokości około 20 m, rozciągającym się między obiektami 26 i 56. Do wyjątków należał obiekt 64 zlokalizowany na wschodnim skraju osady. Cechował go wydłużony, owalny zarys, nieckowaty przekrój oraz obecność kamieni i licznych węgli drzewnych. Stanowił najprawdopodobniej pozostałość paleniska jednorazowego użytku – ogniska.

UWAGI O ZNACZENIU ODKRYĆ NA OSADZIE KULTURY POMORSKIEJ WE WRZECZKU, STANOWISKO 1

Mimo upływu ponad pięćdziesięciu lat, w ciągu których dokonano wielu badań i odkryć na różnych stanowiskach archeologicznych, wydaje się, że stan wiedzy o osadach ludności kultury pomorskiej (grobow kłoszowych) zatrzymał się na etapie osiągniętym po rozpoznaniu przez K. Jażdżewskiego osady w Brześciu Kujawskim. Przypomnijmy, że odkryto tam pięć jam o prostokątnym zarysie, częściowo słupowej konstrukcji ścian, wymiarach 3-4 m, głębokości 65 do 100 cm, które zinterpretowano jako domostwa (Jażdżewski 1939). Pojawiające się w ostatnich latach opracowania z badań stanowisk osadniczych tej kultury nie wnoszą do tego obrazu wielu istotnych informacji. Odkrywane tam obiekty to z reguły skupiska ceramiki oraz próchniczne jamy o niewielkich rozmiarach i różnych kształtach bez śladów konstrukcji i nieokreślonym przeznaczeniu (Łaszczewska 1966; Lis 2001). Na osadzie kultury grobow kłoszowych w Warszawie-Zerzniu, stanowisko 10 odkryto jedynie warstwę kulturową, a jako hipotetyczne domostwa określano skupiska kamieni, ceramiki i polepy (Andrzejowska 1999-2001, 192-193). Za pozostałości obiektów mieszkalnych uznano np. jedynie dwie spośród 454 jam odkrytych na osadzie w Zakrzewie, stanowisko 11, pow. sieradzki, przy czym jedna z nich (obekt 117) cechowała się kolistym, a druga (obekt 36A) czworobocznym zarysem (Urban 2004, 191, tab. 1). Jak zauważają niektórzy badacze, brak konkretnych pozostałości osad rzutuje na stan wiedzy o gospodarce, trybie życia i obyczajach społeczności żyjących na ziemiach polskich na przełomie okresu halsztackiego i lateńskiego (Gediga 2005, 30; Gedl 2005, 40).

Sytuacja ta jest najprawdopodobniej pochodną uprawianej wówczas gospodarki, zorientowanej bardziej na hodowlę niż na uprawę roli, a co za tym idzie, większej ruchliwości i braku stabilizacji ludzkich gromad, nie przywiązujących dużego znaczenia do budowy trwałych siedzib (Węgrzynowicz 1979, 171).

W tych okolicznościach odkrycie we Wrzeczku obiektów 26 i 34, interpretowanych jako domostwa, czy ogólniej jako budowle, stanowiłoby potencjalnie ważny przyczynek do poznania tej problematyki. Tryb warunkowy został jednak w poprzednim zdaniu użyty nieprzypadkowo. Nie mamy bowiem całkowitej pewności, czy taka interpretacja obiektów jest zgodna z ich rzeczywistym charakterem. Jednocześnie intrygująca i zagadkowa jest ich budowa, oparta głównie na zastosowaniu kamieni. Znaki zapytania dotyczą przede wszystkim obiektu 34, pełnego luźno ułożonych kamieni, pochodzących najwyraźniej z innych części (ścian?) domniemanej ziemnej budowli. Mniej wątpliwości wzbudzają bruki odkryte w obiekcie 26. Podobne konstrukcje występują, choć rzadko, na innych nieobronnych osadach z terenu ziem polskich. Przykładowo – czworoboczne pomieszczenie o wymiarach $2,5 \times 4$ m odkryte na osadzie z okresu lateńskiego w Lubniewicach, w woj. zielonogórskim, wyłożone gliną i zwartym brukiem, zinterpretowano jako łaźnię (Gardawski 1979, 121, ryc. 60). Bruki występowały także np. w domostwach i innych budowlach ludności kultury przeworskiej interpretowanych jako budynki gospodarcze lub łaźnie (Jadczykowa 1983, 215). Nie są nam jednak znane analogiczne obiekty ze stanowisk kultury pomorskiej. W tej sytuacji konstrukcja obiektu 26 z Wrzeczka stanowiłaby pierwszą stałą budowlę z obszaru zasiedlenia tej kultury. Brakuje nam jednak odpowiednich analogii do oceny tego zjawiska. Dlatego też, nie przesadzamy w tym miejscu ostatecznie o kształcie i funkcji wzmiankowanych obiektów, a ich zaproponowaną interpretację traktujemy jako uzasadnioną hipotezę.

Domniemanie to w przypadku obiektu 26 jest uprawomocnione nie tylko obecnością w nim ceramiki i paleniska, lecz także otaczającymi go dość wyraźnymi dwoma szeregami dołków postłupowych, które najprawdopodobniej wyznaczają linię ogrodzenia. Byłoby to w takim przypadku założenie (budowla) o specjalnym przeznaczeniu, wyróżniające się nie tylko swoimi rozmiarami i kamienną konstrukcją, lecz także położeniem na skraju osady i oddzieleniem od niej fizyczną przeszkodą. Ślady wyznaczania i odgradzania zamieszkałej przestrzeni w postaci rowu odkryto na innej osadzie kultury pomorskiej we Władysławowie, stanowisko 2 (Lis 2001, 68-69, ryc. 2).

■ CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁU ZABYTKOWEGO (P. Zawilski)

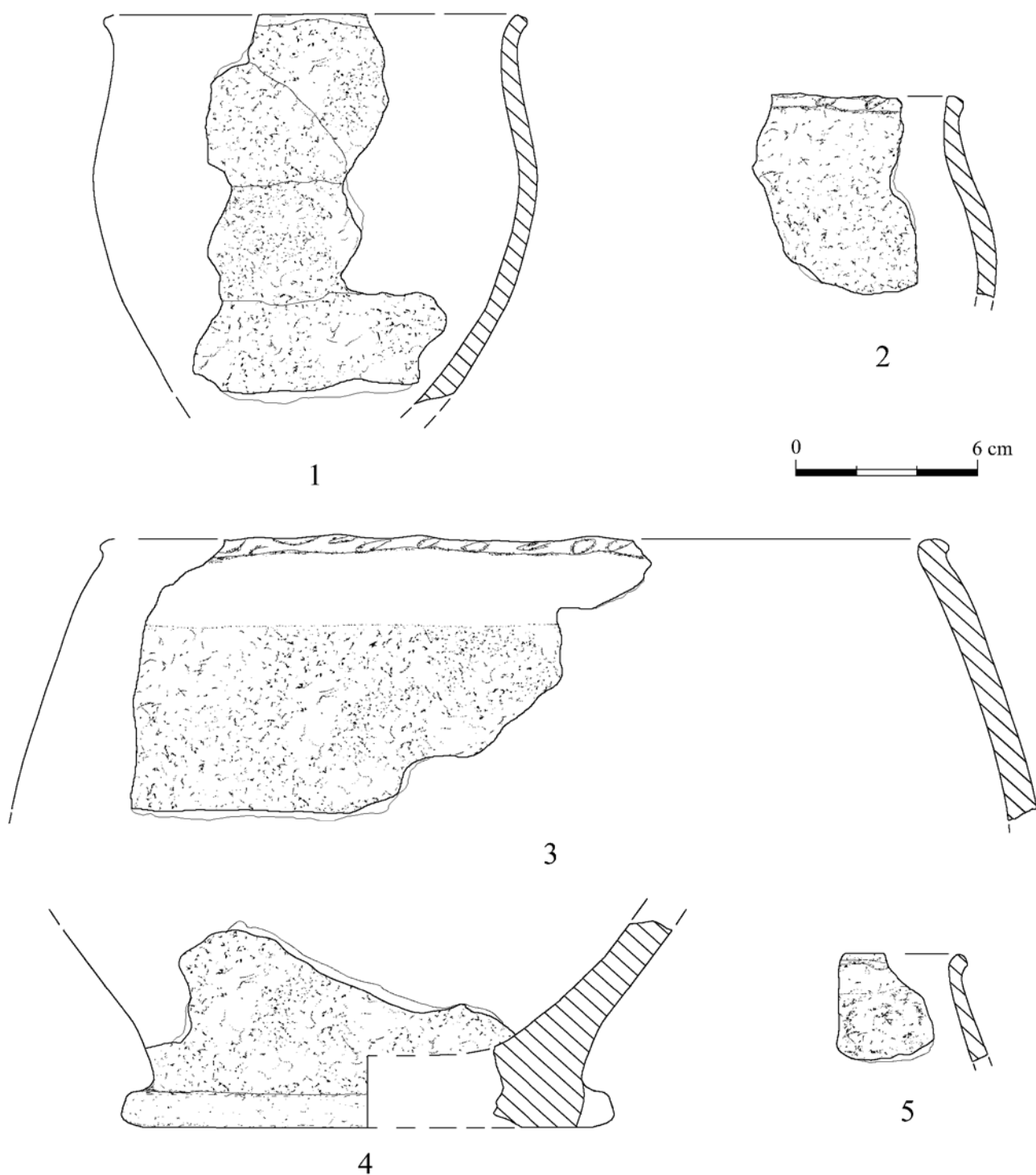
CERAMIKA NACZYNIOWA KULTURY POMORSKIEJ

Zgromadzony materiał zabytkowy to przede wszystkim ułamki naczyń. Wydobyto zbiór 349 fragmentów ceramiki, z czego 328 ułamków to ceramika kultury pomorskiej. Większość z nich (304 ułamki) pochodzi z 12 obiektów, 19 fragmentów z warstwy kulturowej, a z obiektów o młodszej metryce wydobyto 5 ułamków naczyń tej kultury. Aż 81,7% analizowanego zbioru znajdowało się w wypełniku dwóch obiektów: 26 (Ryc. 8, 9, 10) i 56 (Ryc. 11, 12:1-3). W większości ceramikę reprezentują niecharakterystyczne partie naczyń – brzuśce. Wśród pozostałych wyróżniono 24 ułamki krawędzi, 12 den oraz jedno ucho. Dekoracja widniała na 13 fragmentach naczyń. Zrekonstruowano pełen profil dwóch mis. Na podstawie analizy opisanego wyżej zbioru wyróżniono pięć grup typologicznych naczyń: garnki (I), wazy (II), misy (III), kubki (IV) oraz naczynia sitowate (V).

Dominującą pozycję na prezentowanym stanowisku odgrywała tzw. ceramika kuchenna, do której zaliczamy grupę I oraz IV. Naczynia z grup II-IV określamy mianem ceramiki stołowej.

Naczynia znalezione na stanowisku formowane były z wolnej ręki, techniką taśmową, poprzez lepienie z wielu wałków gliny. Na części fragmentów zachowały się ślady po łączeniu wałków. Łączenia taśm są wypukło-wklęsłe, zazwyczaj dolepiane od strony wewnętrznej. Taśmy posiadały szerokość osiagającą ok. 4 cm w przypadku dużych naczyń. Mniejszych rozmiarów pojemniki zbudowane były z taśm o szerokości do 2 cm. Lepienie naczyń rozpoczynano od partii dna, do którego dolepiano kolejne taśmy. Dno formowano z jednego płata gliny. Niekiedy dodawano na jego zewnętrznej krawędzi dodatkowy wałek gliny, celem uformowania przysadzistej stopki. Na dnach naczyń z grupy I zaobserwowano, od strony zewnętrznej, obecność podsypki piasku i drobnego tłuczniaka, a nawet odcisk ziarniaka nieokreślonego gatunkowo zboża. Nie stwierdzono okazów naczyń wykonanych z jednej bryły gliny. Ucha do korpusu naczyń przytwierdzano za pomocą wnikających w ścianki pojemników czopów. Zabieg ten wpływał na zwiększoną moc wiązania ucha z naczyniem.

Wyrób naczyń oparty był na zastosowaniu gliny o zróżnicowanym ilościowo, a także granulometrycznie współczynnikiem domieszki schudzającej. W większości przypadków domieszka była niejednorodna pod względem wielkości i ilości ziaren domieszki w glinie, jest jednak równomiernie w masie ceramicznej rozprowadzona.

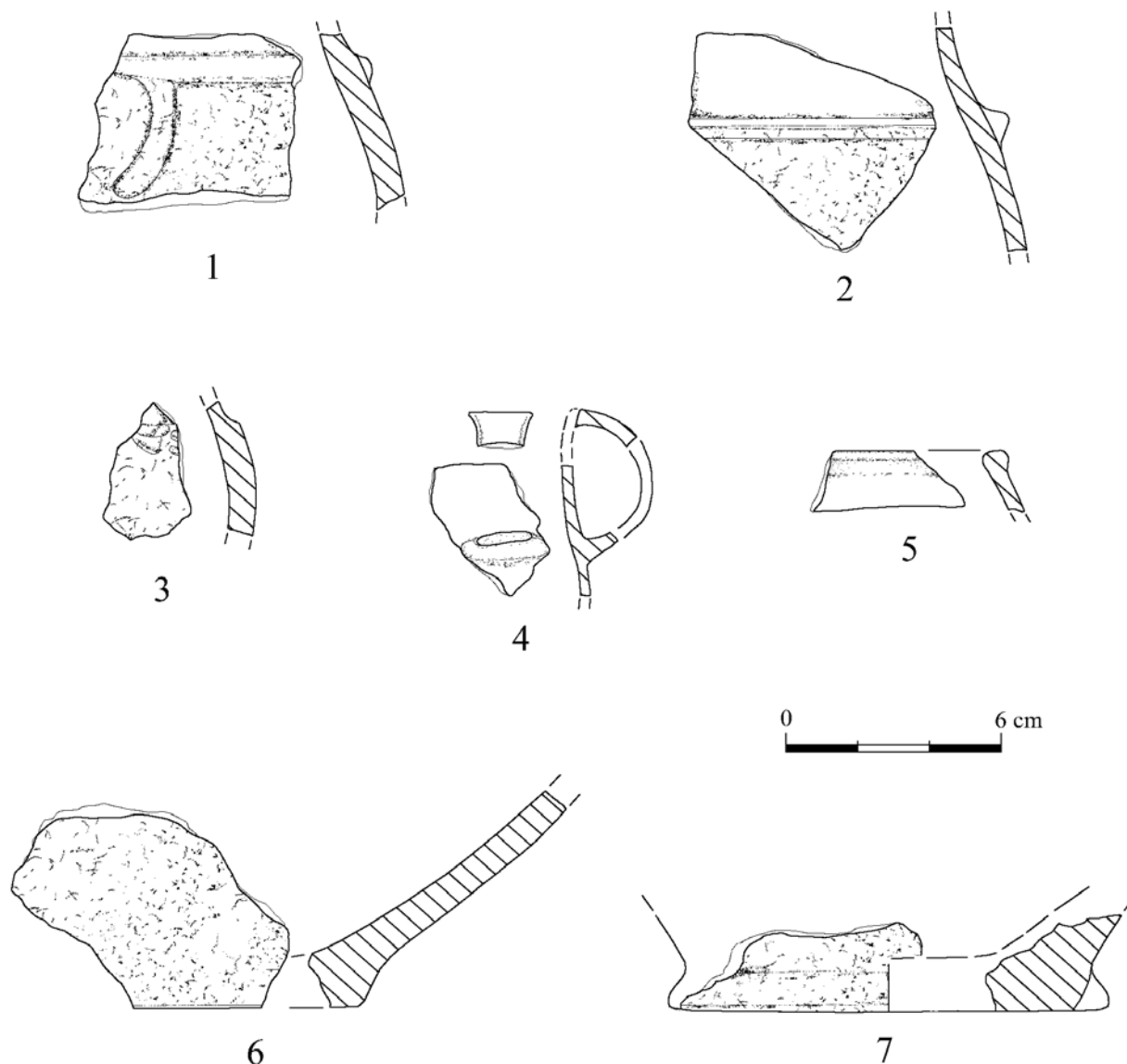
Ryc. 8. Wrzeczek, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Zabytki ruchome z obiektu 26

Fig. 8. Wrzeczek, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. Movable remains from the object 26

Ceramikę kuchenną grupy I, czyli garnki, a z grupy ceramiki stołowej także duże wazy (grupa II), charakteryzuje wysoki udział domieszki schudzającej w glinie. W przypadku garnków domieszka posiada grubą, dochodzącą do 3 mm, granulację ziaren, w przeciwieństwie do waz, gdzie jest ona średnioziarnista i osiągała do 2 mm grubości. Obecność domieszki ułatwiała suszenie oraz wzmacniała wytrzymałość naczyń podczas procesu wypalania oraz gotowania. Szczególną wartość w tym względzie posiadała domieszka granitowego tłucznia, gdyż jego ostre krawędzie w większym stopniu niż

piasek wpływają korzystnie na odporność mechaniczną ceramiki (Mogielnicka-Urban 1984, 64). Jednostkowo odnotowano obecność miki oraz źdźbeł trawy w glinie, z której wytworzono naczynia.

Wśród sposobu wykończenia powierzchni zewnętrznej dominuje chropowacenie. W drugiej kolejności wymienić należy powierzchnie szorstkie, powstałe w wyniku niestarannego wyrównania powierzchni bądź

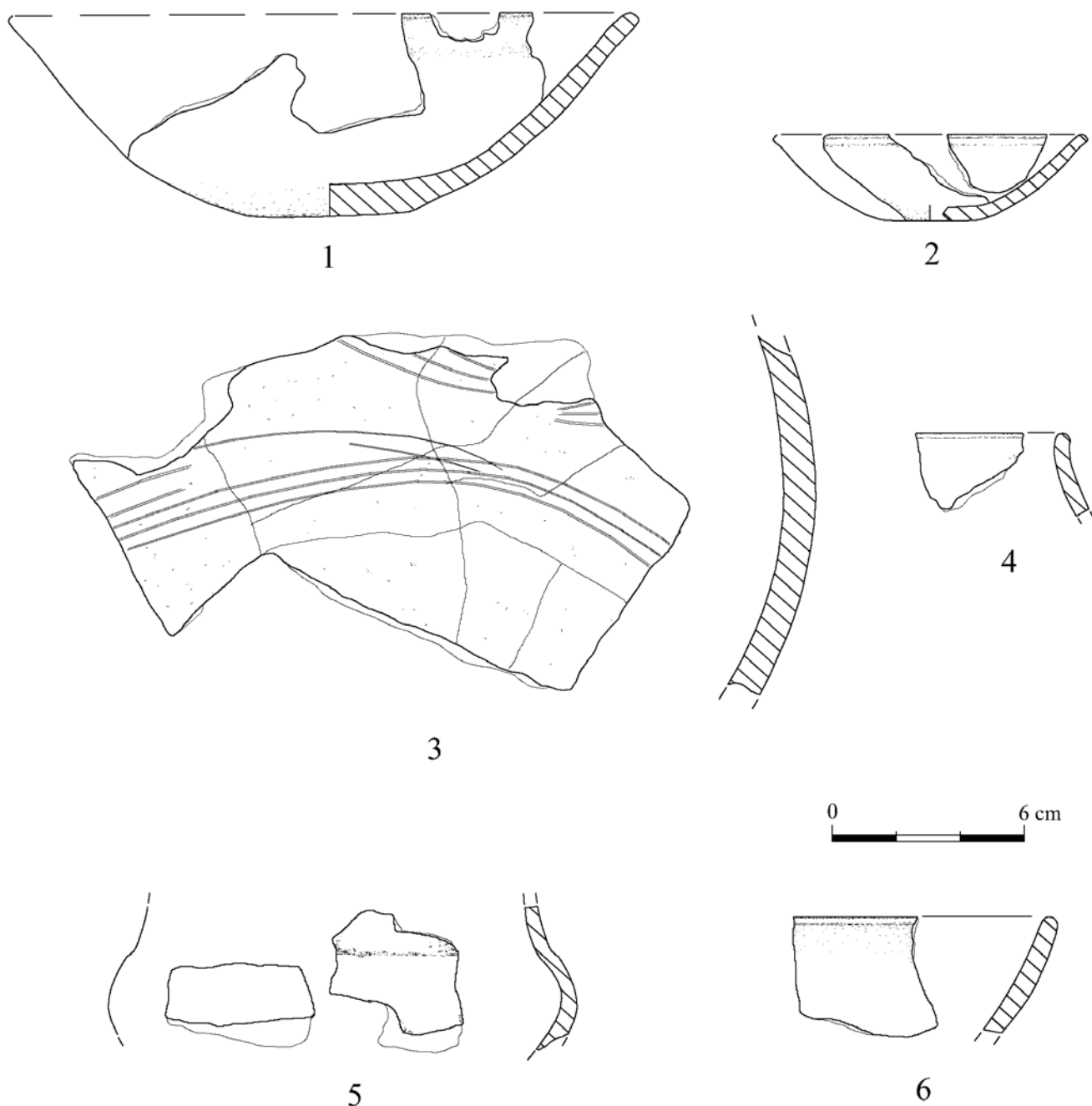
niezastosowania żadnych zabiegów wykańczających (Ryc. 10:3; 11:1, 2; 12:4). Powierzchnie tego rodzaju określane są także jako słabo wygładzone lub słabo wyrównane, a naczynia o tak opracowanej powierzchni zewnętrznej zaliczane są do ceramiki gładkościennej (Andrzejowska, Węgrzynowicz 1995, 74, 103). Powyższe sposoby modelowania powierzchni zewnętrznej charakterystyczne są dla dużych form ceramiki – garnków oraz waz. Do chropowacenia powierzchni używana była obrzutka cienkiej warstwy gliny. Brak dużych frakcji domieszki powoduje, iż nie jest zauważalna charakterystyczna dla okresów poprzednich, chropowata gruzelkowatość faktury. Sporadycznie na schropowaczonej powierzchni spotkać można ślady w postaci bruzd, powstałe w wyniku dokonywania chropowacenia dłonią. Wszystkie naczynia posiadały natomiast wygładzone powierzchnie wewnętrzne. Zabieg ten miał na celu ograniczenie przepuszczalności pojemników (Mikłaszewska-Balcer 1991, 164). Wygładzenia dokonywano twardym przedmiotem (np. kamiennym gładzikiem) na lekko już

Ryc. 9. Wrzeczko, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Zabytki ruchome z obiektu 26

Fig. 9. Wrzeczko, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodship. Movable remains from the object 26

podszuszonym naczyniu. W efekcie uzyskiwano lśniąca powierzchnię. Barwa powierzchni naczyń jest różnicowana. W przypadku ceramiki o powierzchniach zewnętrznych chropowaczonej bądź szorstkich, kolorystyka ścianek zewnętrznych jest zazwyczaj beżowa. Od wewnątrz natomiast odnotowujemy ścianki z reguły czernione, rzadziej natomiast brunatne lub szare. Grubość ścianek ceramiki kuchennej zawiera się w przedziale 0,6-2 cm, choć dominują okazy naczyń, których grubość ścianek waha się pomiędzy 0,6-1,2 cm.

Wśród ułamków ceramiki z prezentowanego stanowiska, 68 okazów jest obustronnie gładkościennych. Zakładamy, iż wszystkie pochodzą one z naczyń z grupy II-IV, które tworzą grupę tzw. ceramiki stołowej. Niewielkich rozmiarów okazy waz oraz misy i kubki

wykonane zostały z gliny o mniejszej, niż wyżej opisano, frekwencji substancji schudzających, a przy tym charakteryzujących się średnią oraz drobną granulacją. Grubość ścianek naczyń gładkościennych mieści się w granicach od 0,2 cm do 1,2 cm, lecz średnia grubość wynosi 0,6-0,7 cm. Spotykamy głównie fragmenty pochodzące z naczyń obustronnie czernionych. Mniej licznie wystąpiły ułamki o obustronnie beżowych powierzchniach, bądź zewnętrznych beżowych a wewnętrznych czarnych. Barwa naczyń uzależniona jest zarówno od składu chemicznego surowca, jak i wypału. Tonacje barw naczyń od białego do kremowego związane są z ilością wapnia zawartego w substancji ilastej. Z kolei związki żelaza nadają ceramice barwę od ceglastej, poprzez brunatną do czarnej (Mogielnicka-Urban

Ryc. 10. Wrzeczeko, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Zabytki ruchome z obiektu 26

Fig. 10. Wrzeczeko, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. Movable remains from the object 26

1984, 118). Barwa naczyń uzależniona jest także od warunków wypału. Tonacje barw brunatnoszarych świadczą mogą o wypale w atmosferze utleniającej, podczas gdy wypał redukcyjny nadawał ceramice barwy szare i czarne. Należy przy tym dodać, iż zabieg czernienia powierzchni uzyskiwano także poprzez dodawanie sadzy do gliny, którą wykonywano obrzutek. Następnie poprzez wygładzenie powierzchni twardym przedmiotem, np. gładzikiem kamiennym, w połączeniu z wysmarowaniem powierzchni tłuszczem, uzyskiwano

warstwę o niskiej przesiąkalności. Zwyczaj ten rozpowszechnił się w okresie halsztackim. Na podstawie analizy zgromadzonego materiału możemy wnosić, iż glina użyta do produkcji naczyń zawierała dużą ilość związków żelaza, zaś wypał naczyń z reguły odbywał się w atmosferze utleniającej. Wypału ceramiki dokonano w przestrzeni niezamkniętej, w ogniskach lub paleniskach.

Barwa przełomów ścianek naczyń jest niejednolita, co świadczy o stosunkowo krótkotrwałym procesie wypału, podczas którego wysoka temperatura w sposób bezpośredni oddziaływała jedynie na powierzchnię naczyń.

Podkreślić należy fakt, że opisy charakteryzujące np. stopień uziarnienia domieszki nieplastycznej w glinie, podawane są zazwyczaj w oparciu o obserwację przełomu ceramiki. Jest to metoda zawodna, albowiem nie oparta o analizy specjalistyczne. Dodatkowym mankamentem jest analizowanie pojedynczej próbki, podczas gdy udział domieszki w glinie użytej do wyrobu naczyń może zmieniać się w zależności od partii naczynia (Mogielnicka-Urban 1984, 66).

Na naczyniach z Wrzeczką, stanowisko 1, wykorzystano szereg technik zdobniczych. Najliczniej spotykaną na stanowisku jest dekoracja listew plastycznych. Wystąpiła ona czterokrotnie na naczyniach grupy II, w partii wyodrębnienia gładkiej partii szyi, od schropowanego brzuśca. Dookolna listwa wykonana była z osobnego wałka gliny. Wykończenie jej prezentuje się rozmaicie. W jednym przypadku listwa dodatkowo ozdobiona jest odciskami palcowymi (Ryc. 11:6), w innym jest obustronnie gładka (Ryc. 12:5), zaś w trzecim jej dolna partia jest schropowana, górna natomiast gładka (Ryc. 9:2). Elementem wzbogacającym bywa dodatkowe zwieńczenie listwy w postaci krótkich, półkolistych listewek, zwieszających się w dół, na barki naczynia (Ryc. 9:1). Kolejny motyw zdobniczy to ryty wykonane grzebieniem, które odnotowaliśmy na naczyniach o szorstkich powierzchniach zewnętrznych. Wystąpił on na trzech fragmentach naczyń (Ryc. 10:3; 11:1, 2). W jednym przypadku, na naczyniu z grupy II, wystąpiła dekoracja w postaci nieregularnych dołeczków, biegnących dookolnie, a wykonanych w partii wyodrębnienia partii szyi od partii brzuśca (Ryc. 9:3). Na naczyniach z grupy I wystąpiła dekoracja w postaci karbowania krawędzi wylewu. Zabieg ten wykonywany był z różną starannością. Czasami obejmuje on całość zachowanej partii wylewu (Ryc. 8:2, 3; 12:1), innym razem pojawia się on na krótkich odcinkach krawędzi (Ryc. 11:5). Wśród naczyń omawianej grupy wystąpiły także okazy o chropowatej powierzchni, wyjąwszy

pasmo pod krawędzią, które jest szorstkie bądź gładkie (Ryc. 8:3, 5). Wśród ceramiki pochodzącej z opisywanego stanowiska licznie wystąpiły fragmenty den o pogrubionym rancie, uformowanym w przysadzistą stopkę. Pogrubienie wykonano poprzez doklejenie do zewnętrznej krawędzi dna dodatkowego wałka gliny (Ryc. 8:4; 9:7; 11:7). Pogrubienie odnotowujemy także na kilku fragmentach wylewów. Ma ono analogiczną genezę, gdyż powstało poprzez doklejenie dodatkowego wałeczka gliny (Ryc. 11:4).

Pośród 328 ułamków ceramiki kultury pomorskiej znalezionych na stanowisku, 68 jest gładkościennych (20,7%), 10 częściowo gładkich i chropowatych (3%), 28 złuszczonej (8,5%), 2 sitowate (0,6%), 220 chropowatych i szorstkich (67,1%). W tej liczbie 13 ułamków było dekorowanych (3,96%), nie licząc krawędzi garnków o karbowanych wylewach oraz naczyń sitowatych. Dekoracji nie stwierdzono w przypadku naczyń małych. Odnosi się to do wszystkich pojemników z grup III oraz IV, oraz małych rozmiarów naczyń z grupy I i II. Nie jesteśmy w stanie sklasyfikować typów naczyń, z których pochodziły fragmenty zdobione grzebieniem, lecz na podstawie analogii pochodzących z szeregu stanowisk kultury pomorskiej oraz grupy grobów kloszowych, możemy przypuszczać, iż były to duże naczynia z grupy I lub II.

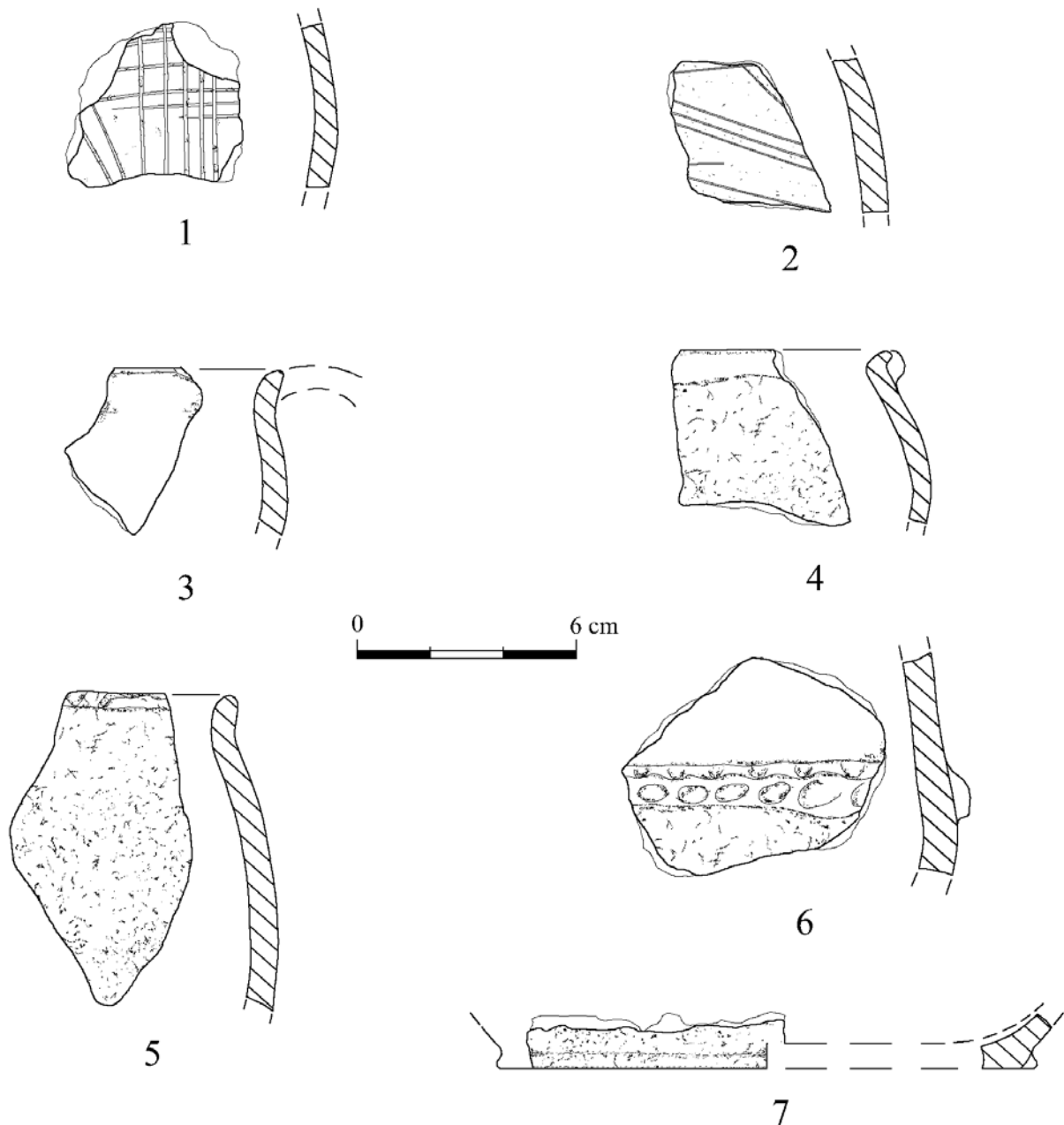
CHARAKTERYSTYKA GRUP NACZYŃ

Grupa I – garnki

Nie zdołano zrekonstruować pełnej formy żadnego naczynia omawianej grupy (Ryc. 8:1-3, 5; 11:4, 5; 12:1, 4). Zachowane partie wskazują, iż były to pojemniki o beczułkowatej tektonice, stąd maksymalna średnica brzuśca większa była od średnicy wylewu. Krawędź zwieńczona jest karbowaniem (Ryc. 8:2, 3; 11:5; 12:1) lub jest zaokrąglona (Ryc. 8:1, 5; 11:4; 12:4), zazwyczaj wychylona na zewnątrz. W większości okazów zaznacza się delikatnie zarysowana esowatość górnej partii naczynia. Rzadziej spotkać można formy pozbawione profilowania (Ryc. 8:3). Dna garnków zazwyczaj są proste (Ryc. 9:6) jak i wyodrębnione w postaci krótkiej stopki (Ryc. 8:4; 11:7). Z reguły były to całkowicie chropowate zewnętrznie pojemniki. Nieliczne okazy posiadały wyglądzone bądź szorstkie pasmo pod krawędzią wylewu.

Grupa II – wazy

Nie dysponujemy pełną rekonstrukcją żadnego okazu wiązane go z omawianą grupą (Ryc. 9:1-3, 5; 10:4, 5; 11:6; 12:5, 7, 8). Były to naczynia silnie profilowane w partii przejścia brzuśca w partię szyi. Małych rozmiarów pojemniki były całkowicie gładkościenne, o obustronnie

Ryc. 11. Wrzeczeko, stan. 1, gm. Łyszkwice, woj. łódzkie. Zabytki ruchome z obiektu 56

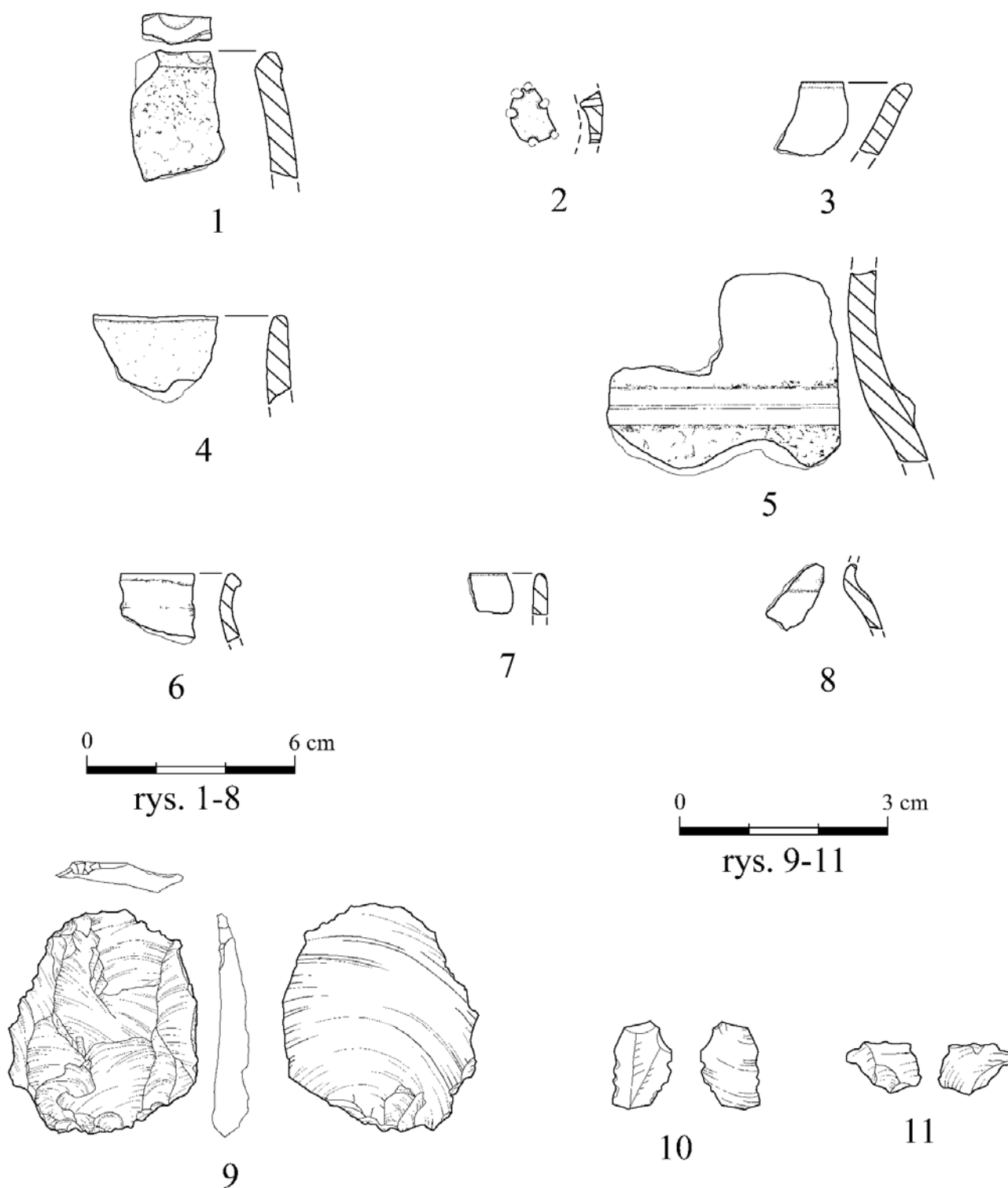
Fig. 11. Wrzeczeko, site 1, Łyszkwice commune, łódzkie voivodeship. Movable remains from the object 56

czarnych powierzchniach (Ryc. 10:5; 12:8). Duże wazy posiadały chropowatą partię poniżej nasady szyi, przeważnie o beżowych powierzchniach zewnętrznych (Ryc. 9:1-3; 11:6; 12:5). Szyje waz uformowane były cylindryczne lub stożkowato do wewnątrz, zaś krawędzie wylewów były zazwyczaj płasko ścięte, rzadziej natomiast zaokrąglone (Ryc. 9:5; 10:4; 12:7). Średnica maksymalnej wydatości brzuśca była większa od średnicy wylewu. Dekoracja wystąpiła wyłącznie wśród waz dużych rozmiarów. Na podstawie analogii pochodzących z innych stanowisk kultury pomorskiej przypuszczamy, że z omawianą grupą naczyń wiążąc można także zarówno część okazów den charakteryzujących się

wyodrębnieniem w postaci rantu (Ryc. 9:7), jak i ułamki naczyń o szorstkiej powierzchni zewnętrznej, zdobionej grzebieniem (Ryc. 10:3; 11:1, 2).

Grupa III – misy

Dysponujemy dwoma okazami zrekonstruowanymi (Ryc. 11:1, 2) oraz kilkoma uławkami kolejnych mis (Ryc. 10:6; 12:3). Były to naczynia obustronnie gładkościenne, pozbawione dekoracji. Opisywane pojemniki są szerokootworowe, co oznacza, iż średnica wylewu stanowi maksymalną średnicę naczynia. Wyróżnić można zarówno okazy o delikatnie zaznaczonym profilowaniu górnej partii (Ryc. 10:1, 2; 12:3), jak i naczynia stożkowate (Ryc. 10:6). Krawędzie są zaokrąglone, zaś dna mis płaskie, niewyodrębnione.

Ryc. 12. Wrzeczko, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Zabytki ruchome: (1-3) obiekt 56; (4-8, 11) warstwa kulturowa; (9) obiekt 63; (10) obiekt 25

Fig. 12. Wrzeczko, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. Movable remains: (1-3) object 56; (4-8, 11) cultural layer; (9) object 63; (10) object 25

Grupa IV – kubki

Z omawianą grupą naczyń łączymy dwa fragmenty ceramiki gładkościennej (Ryc. 9:4; 11:3). Obydwa reprezentują pojemniki o delikatnie zarysowanym, esowatym profilowaniu, zaopatrzone w taśmowate ucha,

górną osadzone na wysokości krawędzi zaokrąglonego wylewu. Średnica wylewu zbliżona jest do maksymalnej średnicy brzuśca. Naczynia pozbawione są zdobień.

Grupa V – naczynia sitowate

Zachowały się dwa niewielkie, złuszczone od strony wewnętrznej, fragmenty brzuśców naczyń sitowatych (Ryc. 12:2). Nie jest możliwa próba powiązania analizowanych ułamków z funkcją naczyń, z których pochodziły, tj. czy były to naczynia do przechowywania żaru czy też cedzaki.

ŚLADY OSADNICTWA PÓŻNOŚREDNIOWIECZNEGO I NOWOŻYTNEGO

(P. Świątkiewicz)

Wieś Wrzec(z)ko istniała już przed 1380 r., granicząc wtedy z Łyszkowicami (Warężak 1952, 192). W 1456 r. arcybiskup Jan ze Sprowy zastawia wieś „Wrzecz” Stroszowi z Bielczewa. W 2 połowie XVI w. wieś ta ma pięć i pół łanów kmiecych, połowę wójtowskiego, znajduje się tam pięć zagród, w których mieszka m.in. dwóch rzemieślników (za SGKP 1895, 58). Przynajmniej od 1767 r. do połowy XIX w. funkcjonuje tu młyn wodny (Warężak 1952, 120). W 1827 r. wieś liczy 27, a w 2 połowie XIX w. już 72 domy mieszkalne (SGKP, Warężak 1952, 120). Prawdopodobnie z tymi faktami historycznymi można wiązać bardzo skromny materiał zabytkowy odkryty w rejonie badań.

Materiał późnośredniowieczny w postaci 2 fragmentów naczyń wystąpił jedynie w obiekcie 12. Była to płytką owalna jama wypełniona piaskiem z domieszką

próchnicy. Późnośredniowieczna ceramika nie wystąpiła w humusie.

Z nowożytną fazą zasiedlenia terenu łączy się dwudzielny obiekt 50, w którego jednej części znajdowały się trzy fragmenty naczyń i fragment cegły. Stanowił on pierwotnie jamę kultury pomorskiej. Ponadto z humusu pokrywającego wykop pozyskano 16 fragmentów nowożytnej ceramiki.

PRZYPISY

- 1 Badania powierzchniowo-sondażowe przeprowadziła Fundacja Archeologicznych Badań Wykopaliskowych im. Profesora Konrada Jażdżewskiego w Łodzi na zlecenie Warszawskiego Oddziału SNAP.
- 2 Niektórzy autorzy wskazują, że jako miejsce do wyrzucania odpadków służyła wówczas najprawdopodobniej cała zamieszkała przestrzeń. Określenie „śmietnisko” należałoby zatem stosować w odniesieniu do warstwy kulturowej, a wydzielonym jamom przypisać konkretne funkcje (Lis 2001, 69). Podpisalibyśmy się pod takim poglądem, gdyby jego metodologiczne przesłanki pomogły w ustaleniu rzeczywistych funkcji jam.

Bibliografia

- SGKP – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 14, (red.) B. Chlebowski. Warszawa 1895.
- Andrzejowska M. 1999-2001. Osada kultury grobów kloszowych na stan. 10 w Warszawie-Zerzniu. *Wiadomości Archeologiczne* 55, 179-194.
- Andrzejowska M., Węgrzynowicz T. 1995. Osadnictwo z epoki brązu i cmentarzysko kultury grobów kloszowych w Warszawie-Zerzniu. *Wiadomości Archeologiczne* 53 (1993-1994), 57-111.
- Gardawski A. 1979. Czasy zaniku kultury łużyckiej. Okres halsztacki D i lateński. W: J. Dąbrowski, Z. Rajewski (red.), *Prahistoria ziem polskich 4. Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 117-146.
- Gediga B. 2005. O badaniach nad problematyką kultury pomorskiej. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Aktualne problemy kultury pomorskiej*. Gdańsk, 27-37.
- Gedl M. 2005. Refleksje na temat kultury pomorskiej. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Aktualne problemy kultury pomorskiej*. Gdańsk 2005, 39-42.
- Jadczykowa I. 1983. Budownictwo mieszkalne kultury przeworskiej. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 28, 109-246.
- Jażdżewski K. 1939. Kujawskie przyczynki do zagadnień tu bylczości Słowian na ziemiach polskich. *Wiadomości Archeologiczne* 16, 107-161.
- Kondracki J. 1981. *Geografia fizyczna Polski*. Warszawa.
- Lis V. 2001. Możliwości interpretacji znalezisk z łużycko-kloszowej osady we Władysławowie, stan. 2, woj. mazowieckie. *Archeologia Polski* 46, 67-80.
- Łaszczewska T. 1966. Wyniki dotychczasowych badań archeologicznych w Skrzydlowie, grom. Rzerzęcycy, pow. Radomsko. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 13, 193-211.
- Mikłaszewska-Balcer R. 1991. Ceramika kultury łużyckiej ze stanowiska 4 w Biskupinie. W: J. Jaskanis (red.), *Prahistoryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*. Warszawa, 127-169.
- Mogielnicka-Urban M. 1984. *Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Urban J. 2004. Osada ludności kultur łużyckiej i pomorskiej w Zakrzewie st. 11, gm. Warta, pow. Sieradz, woj. łódzkiej. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 42, 185-252.
- Warężak J. 1952. *Osadnictwo kasztelanii łowickiej (1136-1847)*. Łódź.
- Węgrzynowicz T. 1979. Kultura grobów kloszowych. W: J. Dąbrowski, Z. Rajewski (red.), *Prahistoria ziem polskich 4. Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 169-178.

Summary

Piotr Świątkiewicz, Paweł Zawilski

Results of archaeological research carried out in 2008 in Wrzeczko, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship

Traces of the oldest settlement in Wrzeczko, site 1 (AZP 63-55/32), Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship, are probably two hollows containing a flake and a blade of chocolate flint. However, the most legible and valuable cultural content is constituted by remainders of the settlement of the Pomeranian culture in the form of, among others, a cultural layer, two objects that are probably relics of ground-embedded structures, nine utility hollows and probably post holes. Particularly valuable is the discovery of a unique structure in settlements of the Pomeranian culture; the structure was characterised by internal stone constructions and was located probably in an area separated with an enclosure. This structure contained a hearth within it and was probably a homestead or a building used by the entire local community. These facts shed a new light on the claim concerning the provisional character of settlements of the population of the Pomeranian culture.

During the research a total number of 349 fractions of vessels was obtained, of which 328 are fragments of ceramic ware

of the Pomeranian culture. 304 fragments were parts of 12 objects of this culture, 5 were parts of objects dating back to later periods, and 12 fragments were a part of the cultural layer. Over 80% of this material was present in fills of presumed ground-embedded structures. Vessels were divided into the following five typological groups: pots (I), vases (II), bowls (III), cups (IV) and sieve-like vessels (V). An analysis of this material provided important information about connections with the Lusatian culture and the Pomeranian culture circle that partly mutated from it. The remaining ceramic ware includes 2 fragments of late medieval vessels from one hollow and 16 humus fragments from modern times.

The settlement in Wrzeczko constitutes a new element in the heretofore empty settlement landscape of the eastern basin of the Pilica river during the period of cultural transformation at the end of the Bronze Age and at the beginning of the Iron Age. During the research only its southern fragment was uncovered. The small amount of historic material obtained from it results most probably from its relatively short period of existence or from the character of this existence (one phase). The dispersion of objects connected with this settlement and the location of the cultural layer suggest that its further parts stretch out to the north of the area of research.

■